
PETRU EMANOIL EFESIU

ȘI

IMPORTANȚA OPEREI SALE PENTRU

MUZICA BISERICESCĂ DE TRADIȚIE

BIZANTINĂ DIN ȚĂRILE ROMÂNE

„...deși a fost străin și nu se gândea când lucra decât la φιλομουῦσοι ὁμογενεῖς (iubitorii de muzică patrioți), cu toate acestea Petru Efesiu poate sta cu cinste în șirul bărbaților greci, care ne-au adus foloase.

Prin el s-a răspândit la noi noua notație muzicală, prin el s-a inventat tiparul de psaltichie...”.

(Pr. Nicolae M. POPESCU)

MARIUS STELIAN MILITARU

PETRU EMANOIL EFESIU

ȘI

*IMPORTANȚA OPEREI SALE PENTRU
MUZICA BISERICESCĂ DE TRADIȚIE
BIZANTINĂ DIN ȚĂRILE ROMÂNE*

EDITURA UNIVERSITARĂ
București, 2022

Referenți științifici: Pr. Prof. Univ. Dr. Vasile Stanciu, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca
Arhim. Prof. Univ. Dr. Teofil Tia, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca
Pr. Conf. Univ. Dr. Stelian Ionașcu, Facultatea de Teologie „Justinian Patriarhul”, București
Pr. Prof. Univ. Dr. Vasile Gordon, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca
Prof. Univ. Nicolae Gheorghică, Universitatea Națională de Muzică, București

Redactor: Gheorghe Iovan
Tehnoredactor: Ameluța Vișan
Coperta: Monica Balaban

Editură recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice (C.N.C.S.) și inclusă de Consiliul Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (C.N.A.T.D.C.U.) în categoria editurilor de prestigiu recunoscut.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MILITARU, MARIUS STELIAN

**Petru Emanoil Efesiu și importanța operei sale pentru
muzica bisericească de tradiție bizantină din țările române /**
Marius Stelian Militaru. - București : Editura Universitară, 2022

Conține bibliografie
ISBN 978-606-28-1490-8

78

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786062814908

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul autorului

Copyright © 2022
Editura Universitară
Editor: Vasile Muscalu
B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, București
Tel.: 021.315.32.47
www.editurauniversitara.ro
e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

Distribuție: tel.: 021.315.32.47/ 0745 200 718/ 0745 200 357
comenzi@editurauniversitara.ro
www.editurauniversitara.ro

Pr. Dr. MARIUS MILITARU
Dirijorul Corului Misionar
„EVLOGHIA”
al PATRIARHIEI ROMÂNE
marius.stelian@gmail.com

*Cu aleasă prețuire,
mulțumiri Pr. Prof. Univ. Dr. Vasile Stanciu*

CUPRINS

ARGUMENT	9
STADIUL CERCETĂRIILOR	11

I

CADRUL ISTORIC

I.1. Contextul istoric general. Imperiul Otoman. Situația grecilor și a Patriarhiei Ecumenice.....	16
I.2. Domniile fanariote în Țările Române la începutul secolului al XIX-lea.....	20
I.3. Influența grecească în Principatele Române	23
I.4. Situația Bisericii Ortodoxe Române în perioada fanariotă	27
I.5. Învățământul în Principatele Române la sfârșitul epocii fanariote	33
I.6. Tiparul	39
I.7. Muzica bisericească în Principatele Române între secolele XVIII-XIX.....	46

II

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI PETRU EFESIU. PRECURSORII

II.1. Reforma hrisantică. Cadrul general. Reformatorii semiografiei bizantine – Hrisant de Madytos Karamallis (1770-1840/46), Grigorie Levitul (cca. 1778-23 dec. 1821), Hurmuz Gheorghiu (1770-1840)	56
II.2. Dionisie Fotino (Διονύσιος Φωτεινός) – principalul precursor al lui Petru Efesiu.....	61
II.3. Date biografice	71
II.4. Școala de muzică de la biserica Sfântul Nicolae Șelari.....	79
II.5. Activitatea tipografică a lui Petru Efesiu	91
II.6. Sistemul alfabetic al lui Petru Efesiu	100

III

CONTINUATORII LUI PETRU EFESIU.

CADRUL ISTORIC ULTERIOR REVOLUȚIEI DE LA 1821

III.1. Revoluția lui Tudor Vladimirescu.....	108
III.2. Biserica Ortodoxă din Țara Românească în perioada domniilor pământene ...	113
III.3. Biserica Ortodoxă din Moldova în perioada domniilor pământene	117

III.4. Continuatorii lui Petru Efesiu. Costache Chiosea († 26 aprilie 1842).....	122
III.5. Panaiot Enghiurliu.....	125
III.6. Episcopul Chesarie Căpățână (1784-1846) al Buzăului (1825-1846)	126
III.7. Macarie Ieromonahul (1770-1836).....	132
III.8. Anton Pann (1796-1854).....	139

IV

CIRCULAȚIA OPERELOR LUI PETRU EFESIU

IV.1. Manuscrise	148
IV.2. Tipărituri	160
IV.3. Catalogul lucrărilor lui Petru Efesiu	163
IV.4. Petru Manuil Efesiu (1840). Protopsalt, Dascăl al muzicii psaltice, compozitor, pionier al tipografiei psaltice	172

V

ANALIZA MUZICALĂ

V.1. Analiză genul stihiraric	198
V.2. Analiză genul papadic	201
V.3. Analiză genul irmologic	204
V.4. Analiză traducere în limba română	206
CONCLUZII	208
ANEXE	212
BIBLIOGRAFIE	329

ARGUMENT

Unele persoane își arată atât de constant și nedisimulat calitățile, încât provoacă adesea o opoziție instinctivă și colectivă din partea celorlalți. Aceștia sunt așa-numiții „ghinionști ai istoriei” sau, în termeni populari, cei care „n-au noroc”. În opinia autorului acestei lucrări, Petru Manuil Efesiu este unul dintre acești uitați ai istoriei, cel puțin în privința biografiei sale, dacă ținem cont de faptul că opera sa muzicală s-a bucurat totuși de apreciere peste timp, deși poate nici aceasta nu se bucură încă de receptarea cuvenită.

Contribuția lui Petru Efesiu la edificarea psaltichiei românești moderne nu poate fi cuantificată, dat fiind că el este cel care a introdus în Valahia noua sistimă, răspândită ulterior în întreg spațiul românesc prin intermediul ucenicilor săi, cât și al manuscriselor și tipăriturilor conținând operele sale. De asemenea, tipăriturile în sine reprezintă probabil moștenirea cea mai valoroasă pe care acest psalt originar din Noul Efes a lăsat-o posterității, ca fondator al tiparului muzical răsăritean.

Personalitate tehnică prin excelență, cel mai probabil cu ani îndelungați de studiu și exercițiu, dat fiind că a venit la București după ce trecuse de patruzeci de ani, Petru Efesiu a fost, poate, prea preocupat de arta sa pentru a mai da atenție evenimentelor majore care s-au petrecut împrejurul său – fie ele politice sau culturale – și care au făcut ca strădaniile sale să-i pară, cel puțin în timpul vieții, ca fiind în zadar. Chiar și așa, ca mărturie a tenacității sale, nu a renunțat să facă planuri pentru noi compoziții și ediții muzicale până la sfârșitul vieții.

Perioada de aproximativ cinci ani în care își desfășoară activitatea școala și – ulterior – tipografia condusă de psaltul originar din Noul Efes reprezintă, în viziunea mea, momentul de ctitorire a psaltichiei românești actuale, prin transpunerea unui însemnat număr de compoziții în noua sistimă, tipărirea primelor cărți de muzică bisericească și formarea în spiritul reformei a unora dintre cei mai însemnați psalți, precum Macarie Ieromonahul, Anton Pann, Costache Chiosea, Panaiot Enghiurliu ș.a.m.d.

Personal, afinitatea pentru Petru Efesiu mi s-a manifestat din momentul când evoluția profesională m-a adus în locul unde odinioară se presupune că s-a aflat acesta, respectiv cântăreț în strana dreaptă a Catedralei Patriarhale din București, cât și prin participarea la mai multe concerte în Grecia, unde am intrat în legătură directă cu moștenirea vie a acestui psalt, căruia am considerat potrivit, în viziunea posterității, să-i închin lucrarea de față.

STADIUL CERCETĂRII

Dat fiind că am considerat ca necesară expunerea contextului macro- și microistoric al perioadei în care a activat Petru Efesiu, de un real folos s-au dovedit sursele apropiate, precum *Istoria Daciei* a serdarului și psaltului Dionisie Fotino, *Scrisorile lui Ion Ghica către Vasile Alecsandri*, ce conțin și unele mențiuni relevante cu privire la muzica bisericească, lucrările generale consacrate epocii fanariote, respectiv *Istoriile* lui Vasile A. Urechia, Ieremia Hagi, Alexandru D. Xenopol și Nicolae Iorga, cât și studiile istoricilor mai recentți (Paul Cernovodeanu, Mihai Maxim, Veniamin Ciobanu, Constantin Bălan), publicate sub egida Academiei Române în anul 2003, ori cele privitoare la situația Bisericii Ortodoxe Române (pr. Alexandru I. Ciurea, Ioan F. Stănculescu ori mai recenta lucrare intitulată *Izvoare privitoare la istoria monahismului românesc. Secolele XVI-XXI*, apărută la editura Doxologia).

De asemenea, pentru o cercetare mai îndeaproape a cadrului urban reprezentat de Bucureștiul de la cumpăna veacurilor XVIII-XIX am folosit lucrările istoric-memorialistice ale lui Stelian Ionescu (*Bucureștiul în vremea fanarioților*), Radu Olteanu (*Bucureștii în date și întâmplări*) ori Tudor Dinu (*Bucureștiul fanariot*, vol. II-III).

La acestea s-au adăugat unele studii și articole dedicate personalităților centrale de domnitori și ierarhi ai acestei perioade, precum Constantin Mavrocordat (Nicolae Iorga, Matei D. Vlad, Florin Constantiniu), Alexandru Ipsilanti (Florin Constantiniu, pr. Mihai Manolache), episcopul Chesarie Halepliu al Râmnicului (Alexandru Elian, pr. Mihai Manolache), a căror activitate a influențat în mod pregnant evoluția socio-culturală, cât și pe cea a muzicii bisericești. În mod evident, nu am putut eluda în cercetarea situației Bisericii din secolele XVIII-XIX contribuțiile valoroase ale unor preoți profesori precum Teodor Bodogae, Nicolae Șerbănescu ori Mircea Păcurariu, atât sub aspectul sistematizator din cadrul istoriilor bisericești, cât și prin studiile de specialitate ale acestora, ce vizează aspecte specifice din activitatea ecleziastică a acestei perioade, ca și unele lucrări dedicate acestui aspect, precum *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea* a lui Dumitru Furtună.

Aceleași cercetări, cât și lucrările lui G. M. Ionescu, *Influența culturii Grecesci în Muntenia și în Moldova cu privire la Biserică, școală și societate (1359-1873)*, la care am avut acces doar fragmentar, Demostene Russo, *Studii greco-române*, vol. II, ori Constantin Bradea, „Cronicile grecești și situația Bisericii românești în prima jumătate a secolului al XVIII-lea” ș.a., s-au dovedit extrem de relevante în expunerea curentului de influență greacă din Țările Române, ce cunoaște apogeul în perioada fanariotă și declinul la momentul venirii lui Efesiu (1816), accentuat rapid după Revoluția lui Tudor Vladimirescu (1821). Conex cu aceasta, dat fiind că a resimțit profund influența grecească, stă și expunere situației învățământului românesc de la finele epocii fanariote, pentru care lucrarea fundamentală rămâne până în prezent vasta operă a lui Vasile A. Urechia, *Istoria școalelor* (vol. I-IV),

actualizată de unele cercetări recente, precum cele ale lui Constantin Bălan ori Paul Cernovodeanu.

În ceea ce privește evoluția tiparului de la mijlocul secolului al XVIII-lea până la fondarea tipografiei lui Petru Efesiu din incinta bisericii Sfântul Nicolae Șelari, cele mai importante sunt istoriile literate ale lui Nicolae Iorga, Nicolae Cartoian și George Călinescu, respectiv studiile mitropolitului Tit Simedrea al Bucovinei (*Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740-1750*), Toma G. Bulat (*Tipografia Mitropoliei Bucureștilor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și Tipografia Mitropoliei Bucureștilor între anii 1810-1864*), cât și cea mai recentă a Danielei Lupu, *Tiparul și cartea din Țara Românească în epoca domniilor fanariote (1716-1821)*.

Sub aspectul evoluției muzicii bisericești din Principatele Române la începutul veacului al XIX-lea, sursele sunt destul de limitate, singura mărturie directă fiind reprezentată de „Introducerea” la *Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești sau Gramatica melodică* a lui Anton Pann (1846), la care se adaugă sursele de rangul al doilea din punct de vedere cronologic, așa cum sunt *Viața lui Anton Pann. Cu noțiuni despre istoricul muzicii orientale și despre serdarul Dionisie Fotino* a lui George Dem. Teodorescu (1904) ori mărturiile unor psalți precum Sfântul Ierarh Iosif cel Milostiv (Naniescu) al Moldovei (†1902), consemnate în periodicele bisericești, la care pot fi cu siguranță adăugate valoroasele contribuții științifice ale muzicologilor Ioan D. Petrescu – *Manuscrisele psaltice din secolul al XVIII-lea* - și Titus Moisescu - *Prolegomene bizantine. Muzică bizantină în manuscrise și carte veche românească*.

La acestea se adaugă lucrările generale, foarte utile sub aspectul orientării cronologice, evenimentiale și bibliografice, dintre care cele mai reprezentative sub *Istoria muzicii la români* a lui P. Nițulescu (ed.), *Muzica românească de azi*, Mihail Gr. Poslușnicu, *Hronicul muzicii românești* al lui Octavian Lazăr Cosma, *Muzica bizantină în România. Dicționar cronologic* al lui Gheorghe C. Ionescu, Pr. Nicu Moldoveanu, *Istoria muzicii bisericești la români* și cea mai recentă, *Dicționarul muzicii bisericești la români*, realizat de un colectiv de renumiți cercetători în domeniul psalticii și liturgicii: Pr. Vasile Stanciu, Pr. Nicu Moldoveanu, Pr. Nicolae Necula, și Arhid. Sebastian Barbu-Bucur.

În privința psaltului Dionisie Fotino, principalul precursor al lui Petru Efesiu în Țara Românească, cele mai reprezentative studii sunt reprezentate de cele ale lui Victor Papacostea, principalul cercetător al biografiei și operei acestuia din secolul XX, dedicate în principal scrierilor istorice, respectiv: „Viețile sultanilor. Scriere inedită a lui Dionisie Fotino”, în: *Revista istorică română*, nr. IV, 1934, pp. 175-214; „Date nouă despre viața și opera lui Dionisie Fotino”, în *Balcania*, nr. 7/1944, pp. 311-331, ultimul republicat și în cadrul volumului *Civilizație românească și civilizație balcanică* (editura Eminescu, București, 1983, pp. 463-576).

Opera muzicală a lui Dionisie Fotino a fost cercetată mai îndeaproape recent de către Nicolae Gheorghiuță, care lămurește mai multe aspecte privitoare la metoda întrebuintată de acesta în cadrul studiilor: „The Anastasimatarion of Dionysios Photeinos. The Exegeses Theory in the Romanian Tradition”, în: *Acta Musicae Byzantinae*, vol. IV, Centrul de Studii Bizantine, Iași, May 2002, pp. 99-109; „Συντακτικες και μορφολογικες παρατηρησεις στο

Αναστασιματάριον του Διονυσίου Φωτεινου. Ηχος Βαρυς”, în: *Theory and Praxis of the Psaltic Art: Oktaichia*, Athens, 17-21 October 2006, Institute of Byzantine Musicology (la care nu am avut acces); „ Διονισιος Φωτεινος. Τό Αναστασιματάριον”, în: *ΠΟΛΥΦΩΝΙΑ*, nr. 2/2010, Atena, pp. 51-74.

Bibliografia consacrată direct subiectului principal al lucrării este cel puțin restrânsă, personalitatea lui Petru Efesiu neavând până în prezent nicio biografie concludentă, fie în limba română, fie în limbi străine. Prima mențiune a psaltului originar din Noul Efes în literatura academică datează din anul 1890, acesta fiind inclus în lucrarea istoricului grec Gheorghios I. Papadopoulos, *Συμβολαι εις την ιστοριαν της ημιν εκκλησιαστικης μουσικης*, publicată la Atena, la care nu am putut avea acces.

În limba română, primele mențiuni privitoare la Efesiu aparțin surselor ante-menționate: „Introducerea” la *Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești* de Anton Pann și *Viața și activitatea lui Anton Pann* a lui George Dem. Teodorescu. Primul studiu științific în limba română care îl include este reprezentat de *Viața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul* al părintelui profesor Niculae M. Popescu (1908), care i-a consacrat în anul următor și un studiu dedicat notației sale alfabetice: „Notația muzicală alfabetică a lui Petru Efesiu”.

Perioada mai recentă prezintă unele dezvoltări ale studiului personalității și operei fondatorului tiparului psaltic, respectiv o comunicare științifică a bizantinologului grec Gregorios Th. Stathis, trimisă la Congresul al XIV-lea de Studii Bizantine (1974) și intitulată „I sistemi alfabetici di scrittura musicale per scrivere la musica bizantina nel periodo 1790-1850”, respectiv cela mai amplă prezentare de până acum a operei sale, reprezentată de studiul introductiv al cercetătorului Emmanouil St. Giannopoulou - „Πέτρος Μανουήλ Εφισιος (1840). Πρωτοψαλτης, διδάσκαλος της Ψαλτικής, μελοποιός, πρωτοπόρος της ψαλτικής τυπογραφίας” – la volumul ΠΕΤΡΟΥ ΜΑΝΟΥΗ ΕΦΕΣΙΟΥ (†1840) *ΠΟΛΥΦΩΝΙΑ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΑ ΕΩΘΙΝΑ ΔΟΞΑΣΤΙΚΑ* (Tesalonic, 2019).

Date fiind aceste curențe bibliografice privitoare la biografia și activitatea celui pe care îl consider unul dintre principalii fondatori ai psaltichiei românești moderne, am suplinit această cercetare prin investigarea fondului de manuscrise cuprinzând opere ale lui Petru Efesiu păstrate în Biblioteca Academiei Române din București, pentru a alcătui o imagine coerentă a circulației și evoluției compozițiilor sale în decursul secolelor XIX-XX (capitolul IV – *Circulația operelor lui Petru Efesiu*).

De asemenea, am alcătuit mai multe analize muzicale pentru unele dintre aceste opere, în vederea unei mai clare definiții a stilului compozițional al celui care a introdus noua sistemă în Țara Românească (capitolul V – *Analiza muzicală*).

Tot în vederea unei expuneri mai clare a contextului și specificului activității lui Petru Efesiu în spațiul românesc (1816-1840), am inclus în cadrul cercetării școala condusă de acesta la biserica Sfântul Nicolae Șelari, pentru a cărei prezentare s-au dovedit foarte utile în primul rând monografia acestui locaș de cult, publicată în anul 2003 de un colectiv de autori (Pavel Mircea Florea, Aurelian-Cătălin Negreanu și părintele Grigore Andronescu Buzău), cât și mai multe lucrări și studii monografice privitoare la istoria Bucureștiului, precum: Alexandru Lapedatu, „Catagrafia bisericilor bucureștene la 1810”; istoriile lui G.

Ionescu-Gion, Nicolae Iorga și Constantin C. Giurescu; George D. Florescu, *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri între anii 1790-1791 după două planuri inedite*; George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1654-1821)*; Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București ș.a.* La acestea s-au adăugat puținele documente consemnate de către istorici precum Vasile A. Urechia, Mihail Gr. Poslușnicu ori Titus Moisescu, care întregesc cadrul de desfășurare al învățământului muzical românesc din Bucureștiul de la începutul secolului al XIX-lea.

În continuarea activității didactice și pentru o perioadă, în paralel cu aceasta, stă întreprinderea tipografică a lui Petru Efesiu din București, față de care majoritatea deducțiilor au fost făcute prin cercetarea celor două principale opere tipărite aici, *Noul Anastasimatar și Doxastarul pe scurt* (1820), păstrate în Biblioteca Academiei Române – nereușind să obțin acces și la recent descoperita *Antologie pentru Utrenie* (1830) –, cât și ale unor lucrări dedicate istoriei tiparului în Țările Române, precum cele ante-citate ale lui Toma G. Bulat și Daniela Lupu, respectiv cea mai veche a lui Ioan Antonovici și Grigore Crețu, *Tipografiile, xilografiile, librăriile și legătoriile de cărți* (1909), ce prezintă prima încadrare istorică a tipografiei ce a funcționat pe lângă biserica Sfântul Nicolae Șelari.

În urma expunerii perioadei principale de activitate a lui Petru Efesiu în Valahia, am considerat necesar să includ o scurtă prezentare a modificărilor survenite în cadrul istoric, social și cultural din Principate și în situația Bisericii Ortodoxe Române după Revoluția lui Tudor Vladimirescu (1821), care au afectat masiv parcursul muzicianului grec. Pentru aceasta am întrebuințat istoriile generale menționate mai sus, cât și tratatele mai recente ale unor cercetători precum Florin Constantiniu, Gheorghe Platon ori Dan Berindei, principalul specialist român actual în privința acestei perioade. Referitor la situația Bisericii, pe lângă mărturiile reprezentate de literatura epocii și de tratatele de istorie bisericească, au fost folosite lucrările biografice privitoare la viața mitropoliților Grigorie al IV-lea Dascălul al Ungrovlahiei și Veniamin Costachi al Moldovei (Dimitrie Balaur, Gheorghe I. Moisescu, Nicolae Popescu, Vasile Vasilache, numărul omagial din *Biserica Ortodoxă Română* nr. 5-6/1934 etc.).

În ceea ce îi privește pe continuatorii lui Petru Efesiu (capitolul al III-lea), biografiile a doi dintre aceștia (Costache Chiosea și Panaiot Enghiurliu) sunt destul de restrânse, mărginindu-se la mențiuni sumare în scrierile lui Ion Ghica, Anton Pann și George Dem. Teodorescu, respectiv la articolele ce le sunt consacrate în lucrările enciclopedice de specialitate (*Muzica bizantină în România. Dicționar cronologic; Istoria muzicii bisericești la români; Dicționar de muzică bisericească românească*), la care putem adăuga valoroasa cercetare întreprinsă de părintele profesor Nicu Moldoveanu: „Cercetări asupra manuscriselor muzicale bizantine din Biblioteca Națională de la Viena”. În schimb, personalitățile episcopului Chesarie Căpățână al Buzăului, a lui Macarie Ieromonahul și a lui Anton Pann au constituit de-a lungul vremii obiectul a numeroase lucrări și studii, astfel încât în lucrarea de față am căutat să mă concentrez asupra raporturilor și influențelor lui Petru Efesiu asupra acestora, fără a încerca o expunere exhaustivă a vieții și operelor.

Personalitatea lui Macarie Ieromonahul a fost mai întâi cercetată îndeaproape de către istoricul Constantin Erbiceanu (1838-1913), care i-a consacrat un prim studiu biografic în

revista *Biserica Ortodoxă Română* („Macarie Ieromonahul, psaltul școlei din București și reformatorul sistemului vechi de psaltichie”), i-a analizat *Prohodul* tipărit la Buzău în anul 1836 și a editat, tot aici, mai multe documente macariene, precum două discursuri ale acestuia ori dedicația sa către mitropolitul Grigorie al IV-lea Dascălul.

Acestea au fost continuate cu deosebit succes de către părintele academician Niculae M. Popescu (1881-1963), fost director al Seminarului Central și profesor de Istoria Bisericii Ortodoxe Române la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București, mare iubitor de muzică bisericească și membru fondator al Societății Corale „Carmen”. Acesta este autorul celui mai reprezentativ studiu dedicat personalității acestuia până în prezent, respectiv *Viața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul*.

De asemenea, tot părintele Niculae M. Popescu este cel care a pus în lumină pentru întâia oară în istoria psaltichiei românești personalitatea preotului Ioniță Năpâcă, contemporan al lui Petru Efesiu, Macarie Ieromonahul și Anton Pann, căruia i-a consacrat un scurt studiu, intitulat „Chipuri de preoți. Ioniță Năpâcă. Cucuzelul românilor – 1822”, publicat întâi în revista *Apostolul* nr. 13-14/1930 și inclus ulterior în volumul *Preoți de mir adormiți în Domnul*.

A fost urmat de către muzicologul Titus Moiescu, care a întreprins, în *Prolegomene bizantine*, atât un important studiu critic, cât și o valoroasă ediție a corespondenței macariene, cât și de părintele Nicu Moldoveanu, care alcătuiește în 1990 una dintre cele mai complete expuneri ale activității psaltului român în cadrul studiului „Macarie Ieromonahul (1770-1836) – traducător, compozitor, copist, tipograf”.

În fine, referitor la Anton Pann, ucenicul lui Petru Efesiu cu cea mai diversă paletă de preocupări, viața și activitatea acestuia, cât și raporturile sale cu dascălul de origine greacă pot fi documentate atât pe baza operelor și tipăriturilor sale, cât și pe baza lucrărilor memorialistice și biografice ce includ activitatea sa muzicală, începând de la George Dem Teodorescu, continuând cu părinții profesori Gheorghe I. Moiescu și Nicu Moldoveanu, apoi cu arhimandritul Grigorie Băbuș, care a întocmit o bibliografie a tipăriturilor psaltice ale acestuia, și încheind cu lucrarea de doctorat a părintelui profesor Zaharia Matei, *Profesorul, Protopsaltul și Compozitorul Anton Pann* (2007).

I.

CADRUL ISTORIC

I.1. Contextul istoric general. Imperiul Otoman. Situația grecilor și a Patriarhiei Ecumenice.

Expunerea contextului istoric al activității lui Petru Efesiu vizează, ca imagine de ansamblu, perioada de declin accentuat și reformă a Imperiului Otoman ce a urmat păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774), cu accent asupra situației grecilor și a celorlalte populații ortodoxe aflate încă sub stăpânirea turcilor, respectiv perioada a doua a domniilor fanariote din Principatele Române (1774-1821), cât și evenimentele și consecințele din perioada răscoalei Eteriei și a lui Tudor Vladimirescu (1821).

Înfrângerile militare ale statului otoman în fața armatelor țarinei Ecaterina a II-a cea Mare (1762-1796), în decursul războiului dintre anii 1768-1774, l-au silit pe noul sultan, Abdul Hamid I (1774-1789), să inițieze tratative de pace, finalizate prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi (10/21 iulie 1774)¹. Între cele 16 prevederi ale acestuia, cele mai importante pentru situația populațiilor ortodoxe aflate sub stăpânirea Porții erau cele care garantau libertatea exercitării religiei creștine în teritoriile supuse Porții și stipulau calitatea Rusiei de protector al creștinilor din cuprinsul acesteia și dreptul ei de intercesiune în favoarea lor, facilitat de posibilitatea deschiderii unor consulate acolo unde curtea din Sankt Petersburg ar fi considerat necesar². Aceste prevederi au fost confirmate ulterior prin convenția explicativă de la Ainalî-Kavak (21 martie 1779), care consfințea dreptul Rusiei de a interveni în numele Principatelor Române, prin „dreptul de intercesiune”³.

---

¹ Alexandru D. XENOPOL, *Războaiele dintre ruși și turci și înrâurirea lor asupra Țărilor Române*, editura Albatros, București, 1997, p. 67; Veniamin CIOBANU, „Principatele române în cadrul Problemei Orientale în timpul ultimelor războaie ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea (1768-1792)”, p. 617.

² Alexandru D. XENOPOL, *Războaiele dintre ruși și turci și înrâurirea lor asupra Țărilor Române*, p. 68; Veniamin CIOBANU, „Principatele române în cadrul Problemei Orientale în timpul ultimelor războaie ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea (1768-1792)”, pp. 617-618.

³ Așa cum afirmă istoricul Alexandru D. XENOPOL, *Războaiele dintre ruși și turci și înrâurirea lor asupra Țărilor Române*, p. 55: „Rușii puneau neconținut înaintea ideea lui Dumnezeu și a religiei creștine pentru a da un caracter cât se poate de neinteresat cuceririi Țărilor Române”; cf. Paul CERNOVODEANU, „Regresiunea otomană”, p. 13; Veniamin CIOBANU, „Principatele române în cadrul Problemei Orientale în timpul ultimelor războaie ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea (1768-1792)”, p. 619.

Constatarea acestei decăderi l-a îndemnat pe următorul sultan, Selim al III-lea, să inițieze programul de reforme cunoscut sub numele de *Nizam-i Djedid* (*Noua ordine*), axat, în conformitate cu specificul statului otoman, majoritar pe reforme militare. Acesta includea însă și deschiderea pentru prima oară în istorie a unor ambasade otomane permanente în marile capitale europene, ceea ce facilita pătrunderea influențelor apusene.

Astfel, considerăm perfect îndreptățită afirmația potrivit căreia: „statul otoman, prin impermeabilitatea sa dovedită față de achizițiile civilizației și culturii moderne, a rămas izolat și claustrat într-un univers mental depășit”⁴. Urmând acestei concluzii, istoricii români au afirmat cu certitudine că politica retrogradă a Imperiului Otoman s-a răsfrânt și asupra Principatelor Române, a căror modernizare a fost întârziată atâta vreme cât Poarta și-a exercitat nestânjenită suveranitatea asupra lor⁵.

Situația poporului grec, aflat încă sub stăpânirea Imperiului Otoman, cât și a culturii acestuia la începutul secolului al XIX-lea, este prezentată astfel de către scriitorul român Ion Ghica, cel care a deținut, în perioada 1854-1859, funcția de guvernator (bei) al insulei Samos, fiind astfel martor direct al evoluției acesteia: „Grecii erau poporul cel mai luminat din tot Orientul, aveau oameni învățați, erau singura naționalitate din Imperiul Otoman cunoscută în Europa, aveau școli în toate orașele și în toate insulele; acele de la Chio, de la Kidonia și din București dobândiseră o adevărată celebritate; clerul ortodox din toată Turcia era compus numai de preoți și de călugări greci; averile mănăstirești din Principate erau toate pe mâinile lor; marina lor de comerț rivaliza cu marina italiană și marina franceză. Corai, Comita, Vardalah și mulți alți eleniști se puseseră în relațiune cu toți învățații Europei. Prin lucrările lor literare asupra vechilor autori clasici câștigase cauzei grecești toate spiritele universităților și academiilor, îi câștigase inimile tuturor învățaților și al întregii tinerimi școlare. Grecilor li se putea vorbi de naționalitate, lor li se putea zice să se scoale pentru nație și libertate, pe când celorlalte populațiuni ale Turciei, cufundate în cea mai adâncă ignoranță, cari nu aveau nici o noțiune despre originea și naționalitatea lor, bulgarilor, bosniacilor, arnăuților (albanezilor) etc., cari se credeau și se ziceau toți greci, fiindcă erau de ritul ortodox zis grec, nu li se putea vorbi decât de biserică și de persecuțiunile turcilor, lor li se zicea să se scoale pentru religie, pentru credință (zavera)”⁶.

Ascensiunea grecilor în politica externă a Imperiului Otoman începe în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, prin numirea lui Panaiotis Nikusios în demnitatea de mare dragoman, echivalentul actualului ministru de Externe. Acest fapt era justificat prin cultura superioară a reprezentanților vechilor familii bizantine din capitală față de turcii refractari la cunoașterea limbilor străine și a procedurilor diplomatice, și a determinat afirmarea tot mai pregnantă a elementului elen și a intereselor acestuia (ceea ce istoricii numesc și „Turco-Graecia”⁷).

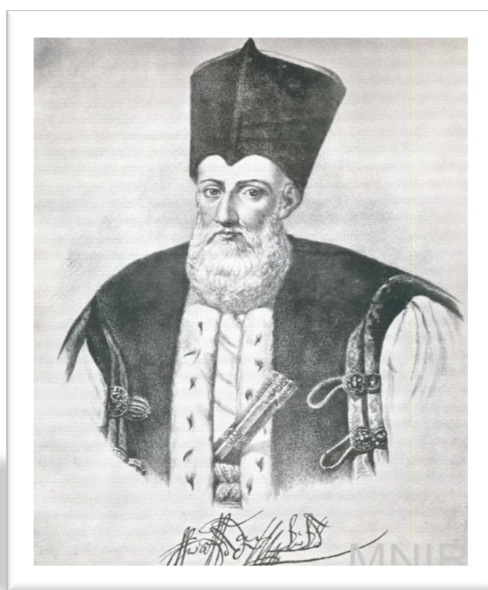
⁴ Paul CERNOVODEANU, „Regresiunea otomană”, pp. 12-13.

⁵ Matei D. VLAD, „Locul lui Constantin Mavrocordat în istoria românilor din secolul al XVIII-lea”, în: *Revista de Istorie*, tom 37, martie 1984, p. 245.

⁶ Ion GHICA, *Scrisori către V. Alecsandri*, pp. 85-86.

⁷ Alexandru D. XENOPOL, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. X – *Epoca fanarioșilor de la 1806 la 1821*, p. 210; Florin CONSTANTINIU, *Constantin Mavrocordat*, p. 20.

Astfel, la aproape un secol de la inaugurarea acestui sistem, viitorul domnitor al Țării Românești, Alexandru Vodă Ipsilanti, a jucat un rol central, în calitate sa de mare dragoman, la negocierile de pace dintre Imperiul Otoman și cel Rus în cadrul tratatelor de la Kuciuk Kainargi (1774), și a reușit, aparent, să înlăture persecuțiile antigrecești proiectate de către sultanul Abdul Hamid I în urma răscoalei locuitorilor Cicladelor la momentul expediției fraților Orlov⁸. Această conviețuire motivată de rațiuni pragmatice dintre elementul turc și cel grec a cunoscut însă o bruscă anulare în urma Revoluției de la 1821 și a proclamării Greciei independente, când rolul fanarioților în politica imperială otomană a fost anulat permanent.

ALEXANDRU VODĂ IPSILANTI, DOMNITOR AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI (1774 – 1782, 1796 – 1797)

DATARE IMAGINE: CA. 1788

Următorul mare dragoman, Alexandru Mavrocordat Exaporitul, arhonte și profesor la Școala patriarhală din Constantinopol, conducătorul negocierilor de pace dintre Imperiul Otoman și Sfânta Alianță de la Karlowitz (1699), care se înrudea pe linie maternă cu dinastia Bogdăneștilor din Moldova⁹, a inaugurat o nouă tradiție, prin solicitarea numirii fiului său, Nicolae, pe tronul Moldovei, într-o domnie (1709-1710) ce precedă instaurarea propriu-zisă din punct de vedere istoriografic a fanarioților¹⁰. Ulterior, aproape toți marii dragomani ai Porții au primit, drept compensație la momentul eliberării din funcție, tronul uncea dintre Țările Române.

---

⁸ Mihai ȚIPĂU, *Domniile fanariote în Țările Române, 1711-1821. Mică Enciclopedie*, p. 95.

⁹ Constantin BĂLAN, „Domniile fanariote în Țara Românească și Moldova”, p. 443.

¹⁰ Alexandru D. XENOPOL, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. X – *Epoca fanarioților de la 1806 la 1821*, p. 211; Constantin BĂLAN, „Domniile fanariote în Țara Românească și Moldova”, pp. 443-444; Florin CONSTANTINIU, *Constantin Mavrocordat*, p. 33.

ALEXANDRU MAVROCORDAT EXAPORITUL, DOMNITOR AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI (1715 -1716, 1719 – 1730)

PORTRET OFICIAL

Ulterior, începând cu ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, aceștia au intrat în competiție cu dragomanii flotei otomane (secretari ai lui *kapudan-pașa*), care nu proveneau cel mai adesea din aristocrația fanariotă (precum Nicolae Mavrogheni ori Constantin Hangerli), ceea ce a dus la o acerbă luptă de putere între cele două facțiuni¹¹, finalizată la începutul veacului următor prin consfințirea neoficială a unui număr de trei familii fanariote care puteau ocupa tronurile Valahiei și Moldovei, anume Callimachi, Șuțu și Moruzi¹².

Pe lângă rolul important deținut în cadrul politicii externe a Imperiului Otoman, ambițiile de independență ale grecilor erau stimulate și de politica în aparență favorabilă a Rusiei, manifestată prin proiectul bine cunoscut în epocă al Ecaterinei a II-a cea Mare de a restaura Imperiul Bizantin sub conducerea nepotului ei, marele duce Nicolae¹³.

În plan concret, principala măsură a rușilor pentru a-i apropia pe greci a fost reprezentată de expediția navală a fraților Orlov în Arhipelagul Cicladelor din anul 1770. Victoria obținută de către aceștia a avut o receptare neașteptat de amplă, ea fiind oglindită de predica rostită de către arhiepiscopul Platon Levșin al Tverului la mormântul țarului Petru I cel Mare, ce a fost tradusă ulterior de către arhimandritul „Chesarie de Valahia” – așa cum a demonstrat profesorul Alexandru Elian, viitorul episcop Chesarie al Râmnicului (1773-1780), care a făcut parte la anul 1770 din delegația valahă condusă de mitropolitul Grigorie al II-lea de Colțea, care a prezentat doleanțele Țării Românești țarinei Ecaterina a II-a¹⁴.

¹¹ Paul CERNOVODEANU, „Moldova și Țara Românească”, p. 33.

¹² Paul CERNOVODEANU, „Moldova și Țara Românească”, p. 34.

¹³ Paul CERNOVODEANU, „Regresiunea otomană”, p. 14.

¹⁴ Alexandru ELIAN, „Din legăturile Mitropolitului Moscovei Platon cu clericii români”, în: *Ortodoxia*, nr. 2/1960, pp. 188-191; Pr. Mihai MANOLACHE, „Biserica din Țara Românească în timpul domnitorului Alexandru Ipsilanti (1774-1782)”, p. 812.

I.2. Domniile fanariote în Țările Române la începutul secolului al XIX-lea.

În conformitate cu majoritatea istoricilor, putem considera că domnitorii fanarioți (termen folosit pentru prima oară de către cronicarul Atanasie Comnen Ipsilanti¹⁵), recrutați de marii demnitari otomani majoritar din clientela politică a Fanarului, fără consultarea înaltului cler ori a boierilor pământeni din Țările Române (după anul 1730¹⁶), au reprezentat o metodă reușită de menținere a influenței Imperiului Otoman, aflat într-un declin tot mai accentuat de la sfârșitul secolului al XVII-lea și neîncrezător în fidelitatea domnilor pământeni, asupra Principatelor dunărene¹⁷.

Abuzurile epocii fanariote, caracterizată prin corupție, venalitate, abuzuri din partea autorităților, nedreptăți sociale ș.a.m.d. sunt bine cunoscute și au constituit obiectul a numeroase studii, astfel încât nu este cazul unei prezentări detaliate a acestora. Ne rezumăm la câteva caracterizări succinte, precum cea a episcopului Ghenadie de Râmnic: „Țara toată cu locuitorii ei ajunsese o mare moșie, care în total se arenda la Constantinopol pe termene mici, domnitorilor fanarioți; iar aceștia o dau în exploatare oamenilor, veniți cu dâșșii și care cu purtarea lor față cu locuitorii Țărilor și-au câștigat numirea de «lipitorile satelor»”¹⁸.

Aceste neajunsuri erau cauzate pe de o parte de pretențiile mereu fluctuante ale Porții otomane, care impunea Țărilor Române, pe lângă tributul (*haraci*) mereu în creștere, un comerț prohibitiv, caracterizat prin impunerea prețurilor de către negustorii de la Constantinopol, care dețineau întâietatea absolută în achiziționarea produselor valahe și moldovenești, cât și numeroase corvezi pentru aprovizionarea trupelor turcești atunci când acestea se aflau în campanie pe teritoriul lor. Desigur, la acestea se adăugau numeroasele daruri (*peșcheș*) pe care domnitorii trebuiau să le facă înalților demnitari otomani și pașilor care tranzitau teritoriul lor, cât și mita (*rușfet*) acordată pentru dobândirea tronului¹⁹.

Toate aceste impuneri financiare duceau la ruina celor două Principate și la exodul populației acestora²⁰, așa cum conclusea chiar unul dintre marii viziri ai imperiului: „Ce va să zică asta, să ceară să schimbe pe domni la fiecare zece luni? Această nedreptate nu se face numai unui singur om, ci unei țări întregi și raialei, pentru că beii nu dau de la ei, ci sug sângele raialei și ne adapă pe noi, și că ce socoteală vom da la judecata de apoi?”²¹. Desigur, astfel de atitudini erau singulare: refuzul lui Constantin Mavrocordat de a-i oferi o nouă mită

---

¹⁵ Florin CONSTANTINIU, *Constantin Mavrocordat*, p. 29.

¹⁶ Florin CONSTANTINIU, „Reformele lui Constantin Mavrocordat și Alexandru Ipsilanti”, p. 500.

¹⁷ Florin CONSTANTINIU, *Constantin Mavrocordat*, p. 24; Paul CERNOVODEANU, „Moldova și Țara Românească”, p. 30; Florin CONSTANTINIU, „Reformele lui Constantin Mavrocordat și Alexandru Ipsilanti”, p. 500.

¹⁸ Ieremia HAGIU, *Biserica Română în Epoca Fanarioșilor*, București, 1898, p. 14.

¹⁹ Florin CONSTANTINIU, „Reformele lui Constantin Mavrocordat și Alexandru Ipsilanti”, p. 501; Paul CERNOVODEANU, „Moldova și Țara Românească”, p. 34.

²⁰ Paul CERNOVODEANU, „Moldova și Țara Românească”, p. 37.

²¹ *Reprezentanța diplomatică*, p. 175, apud Florin CONSTANTINIU, *Constantin Mavrocordat*, p. 115.